

KRIMINALITET, RESOCIALISERING OG TOTALINSTITUTIONER

Red.: Anne Maj Nielsen¹ og Charlotte Mathiassen²**Introduktion**

Hvad viser psykologisk forskning og praksis om veje ind i og ud af kriminalitet? Er der særlige psykologiske, sociale, religiøse, politiske, økonomiske eller andre forhold, der medvirker til at åbne veje ind i kriminalitet? Disse spørgsmål var udgangspunktet for at samle artikler til et temanummer med fokus på kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner. I temanummerets artikler belyses og diskuteres aktuel forskning om dette. Artiklerne viser, at der i Danmark og Norge er en hel del forskning i totalinstitutioner, i fængselsforhold og virkninger af straf og rehabilitering, ligesom der er en del om veje ud af kriminelle miljøer – men der har ikke været forslag med fokus på veje ind i kriminalitet eller totalinstitutioner og dermed heller ikke med fokus på særlige forhold, der ser ud til at danne grundlag for rekruttering. Dette er tankevækkende, eftersom der i disse år med voksende fokus på terrortrusler og sikkerhedsniveau blandt andet er mange politiske diskussioner om muligheder for at reducere risici for, at unge rekrutteres til radikaliserede, kriminelle og fx terroragerende sammenhænge. Der er dog en enkelt artikel, som gør rede for forskellige undersøgelser af, hvad der fører til kriminalitet og diskuterer muligheder for indsatser, der kan forebygge kriminalitet.

Enkelte artikler fremhæver særlige teoretiske perspektiver med relevans for feltet. Størstedelen af artiklerne er præsentationer og diskussioner af empiriske undersøgelser af praksisser og af deltageres oplevelser af og orienteringer inden for institutioner med fokus på straf og rehabilitering. Artiklerne i den første halvdel af temanummeret handler om totalinstitution og fængselsforskning, mens artiklerne i den anden halvdel handler om veje ind i og særligt ud af kriminalitet, bandemiljøer og om veje til nye livsmuligheder.

Temanummeret indledes med definition og diskussion af Goffmans begreb om 'totalinstitution' i Bjørn Hamres artikel *Goffmans totalinstitution*

1 Anne Maj Nielsen er psykolog, ph.d. og lektor msk ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, DPU, Aarhus Universitet. Email: amn@edu.au.dk

2 Charlotte Mathiassen er psykolog, ph.d. og lektor ved Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, DPU, Aarhus Universitet. Email: cham@edu.au.dk.

set i en *dispositivoptik*. Hamre kritiserer Goffmans begreb om totalinstitutioner for udelukkende at fokusere på institutionens interne logikker som rum, roller og stigmatiseringer, og han foreslår, at forståelsen af totalinstitutionens genealogi og samfundsmæssige logik kan indkredses ved hjælp af Foucaults begreb *dispositif*, da *dispositiv*. Hamre introducerer i artiklen *dispositiv*-begrebet, og derpå gennemgår han tre *dispositiver*, der kan inspirere analyser af totalinstitutioner. De tre udvalgte *dispositiver* er *disciplin**dispositivet*, *sikkerhedsdispositivet* og *ledelsesrationalitetens dispositiv*. Hamres diskussion påpeger, at tidligere analyser og forståelser af totalinstitutioner må suppleres med nutidige analyser af, hvordan de interne institutionelle dynamikker påvirkes og forskydes af forskellige perioders varierende politiske og økonomiske rationalitetsformer. Tilsvarende må nutidige analyser af indsattes subjektivitet i et *dispositiv*-perspektiv omfatte ikke alene tilpasning, fremmedgørelse og stigmatisering, men også processer, hvor skabelse af subjektiviteten foregår gennem nye sociale teknologier og praksisformer.

I den følgende artikel, *Alle de som sitter her, har en ny mulighed* af Terje Emil Fredwall, præsenteres en undersøgelse af fængselsbetjentes perspektiver på påvirkning og udvikling af fanger i norske højsikkerhedsafdelinger. I artiklen introduceres kort nogle politiske prioriteringer af fængslets funktion med fokus på dels straf for at have begået noget kriminelt, dels sikkerhed (gennem fængslingen), så det ikke er muligt at begå kriminalitet, og dels forebyggelse gennem rehabilitering, så den dømte efter løsladelse kan undgå at begå kriminalitet igen. Fredwall præsenterer derpå fængselsbetjentes forskellige opfattelser af deres funktion og opgaver i det daglige arbejde med fanger. I artiklen fremhæves to forskellige opfattelser af denne opgave; den ene med særlig vægt på opdragelsesfunktioner og den anden med særlig vægt på vejlederfunktioner. I begge disse funktioner fremhæver betjente, som Fredwall har interviewet, betydningen af deres kommunikation med de indsatte. De beskriver, hvordan den opdragende stiller forslag, krav og sætter grænser, mens den vejledende stimulerer ønsker, håb og motivation hos de indsatte med retning mod en mulig fremtid.

I artiklen *Kvindefængsel – et relevant alternativ?* behandler Charlotte Mathiassen spørgsmålet om, hvorvidt der er behov for et kvindefængsel i Danmark. Diskussionen tager udgangspunkt i, at kvinder kun udgør 4-6 % af den samlede fangebefolkning. Desuden handler artiklen om de politisk bestemte bestræbelser på, at fængsler skal bidrage til at fanger kan leve kriminalitetsfrit efter deres afsoning. Danmark har ikke et rent kvindefængsel, og der er flere argumenter såvel for som imod oprettelsen af et særligt kvindefængsel i Danmark. Det har været et ønske, at fængslede kvinder og mænd skulle kunne leve sammen, ligesom man gør uden for fængslet, ligesom nærhedsprincippet (at man afsoner tættest muligt eget hjem/netværk) er centralt. Samtidig tyder forskningen på, at en del kvinder bliver ekstra udsatte i fængsler, hvor kvinderne altid er i markant mindretal. Med udgangspunkt i præsentation af forskning på dette felt kvalificeres diskussionen om, hvorfor

– eller hvorfor ikke – det kan være hensigtsmæssigt at etablere et kvinde-fængsel i Danmark.

Artiklen *Kvinder, køn og tilblivelse – i fængsler* af Charlotte Mathiassen præsenterer en kvalitativ undersøgelse af indsatte kvinders oplevelser af deres hverdag i danske fængsler. Ud fra interviews med og observationer af hverdagen for kvinder i danske fængsler analyserer og diskuterer forfatteren kvinders tilblivelsesmuligheder i de mandefængsler, som det aktuelt er muligt at afsone i som kvinde i Danmark. Disse muligheder sammenlignes med resultater af forskning fra kønssegregerede fængsler andre steder i verden. Artiklen problematiserer *både* udbredte holdninger om, at kønsblandede fængsler tilbyder vilkår, der er mere 'normale' end kønssegregerede fængsler, og holdninger om, at kvinder er beskyttet mod overgreb i kønssegregerede fængsler eller afdelinger.

I artiklen *Rådsmødet som event* af Elisabeth Fransson og Gudrun Brottveit analyseres kommunikation gennem intonation, betoning, sukke og andre sanselige udtryk i *rådsmødet*, der er stedet for behandling af fangers ansøgninger om udgang. I mødet deltager fængselsbetjente og andre relevante faggrupper som fx socialrådgivere. Forfatterne har observeret et antal rådsmøder. Her fremlægger fængselsbetjente hver enkelt fanges ansøgning, og både fremlæggelser og drøftelse af ansøgningerne analyseres i artiklen med anvendelse af et Deleuze-baseret perspektiv. Dette analytiske perspektiv rettes mod, hvordan deltagernes kropslige udtryk gennem toner, tempo og spørgsmål om tid, tillid og kategorisering af den enkelte fange bevæger ansøgningen og fortolkningerne af den frem mod afgørelse, hvor det kan være vanskeligt sprogligt at udpege, præcis hvilke begrundelser der bliver afgørende for udfaldet. Det diskuteres, hvordan rådsmødet varetager de indsattes ret til forudsigelig og ligestillet behandling.

Et fængsel er et fængsel ... , men ... præsenterer et historisk og sociologisk perspektiv i Yngve Hammerlins kritiske diskussion af det ideologiske grundlag for fængselsinstitutionen i Norge. Redegørelsen handler om norske forhold og giver indblik i, hvordan ideologi om straf og forbedring er blevet udfoldet i fængselspraksis i denne særlige kontekst. De gennemgående dilemmaer mellem intentioner om straf på den ene side og om forbedring og udviklingsmuligheder i retning af at kunne leve et almindeligt og godt liv på den anden side er imidlertid relevante for alle fængselssystemer i samfund, hvor fængselsinstitutionen både tilsigter at tildele straf og at virke rehabiliterende. Hammerlin anlægger et eksistentielt og kritisk sociologisk perspektiv på dels fængselsinstitutionen, dels de mange tab, fanger oplever, og som ofte ikke tages i betragtning i behandlingen af dem, særlig under varetægt, men også i forhold til diskussioner om rehabiliterende indsatser. I afslutningen af denne artikel findes *Fangenes tapsliste*: en oversigt, Yngve Hammerlin har udarbejdet over de oplevede og undersøgte former for tab, der er forbundet med fængsling.

I artiklen *Mærket af fængslet – følelsers rolle i etnografisk fængselsforskning* af Liv S. Gaborit og Andrew M. Jefferson præsenteres forskeres oplevelser af at være i fængselsinstitutionen og dermed blive subjektiveret på måder, der afviger fra hverdagens øvrige livssammenhænge. Forskerne beskriver oplevelser af afmagt, pression, angst, anspændthed og bestræbelser på at lette stærkt belastende situationer hos fanger i voldsomt restriktive fængsler i henholdsvis Filippinerne, Sierra Leone og Nigeria. Disse følelsesmæssige oplevelser analyseres og diskuteres med fokus på, hvordan de bidrager og kan bidrage reflekteret til forskningsarbejdet.

Store følelsesmæssige udfordringer og pres på livet hos fanger, i særlig grad hos varetægtsfængslede, er i fokus i Yngve Hammerlins artikel *Å bryte livet i fængsel – og når livet og fængselslivet blir en livstruende byrde*. I denne artikel præsenteres en række undersøgelser af selvmord i norske fængsler og forskellige forklaringer på dette diskuteres. Hammerlin kritiserer både fængselspraksis og fængselsforskning for at mangle et samlet livsperspektiv på de mennesker, der kommer i fængsel. Han retter i artiklen opmærksomheden mod fængsling og selvmord som led i livsforløb, der ofte er prægede af mange sociale og eksistentielle tab, social og økonomisk udsathed og ringe erfaringer med at få støtte til bedre livsmuligheder. Disse forhold stiller ifølge Hammerlin store etiske krav til kvalitet og omsorg, såfremt fængsler skal reducere antallet af selvmord og realisere rehabiliteringsambitionerne for de udsatte og selvmordstruede fanger.

Artiklerne om veje ind i og ud af kriminalitet og radikaliserede miljøer indledes med Peter Berliners artikel *Fra anstalt til samfund – nye veje for domfældte unge i Grønland*. Her præsenteres forskning i og teorier om, hvad der er tiltrækkende ved kriminelle handlinger. Med udgangspunkt i en række ændringer i fængselsindsatser beskrives og diskuteres mulighederne for den fortsatte indsats for at reducere recidiv i Kalallit Nunaat/Grønland især med henblik på unge dømtes situation. Som noget særligt er det højt prioriteret at tilbyde unge dømte samfundstjeneste, arbejde og uddannelsesmuligheder uden for fængslet, så de kan deltage i almindelige hverdagslivsfunktioner og få en lokal social forankring. Målet er at inddrage disse unge i resiliensfremmende sociale sammenhænge i løbet af deres afsoning, så de efter afsoningen allerede er deltagere i en velfungerende social livssammenhæng. Arbejdet med og forskningen i dette præsenteres og diskuteres i artiklen ud fra et overordnet community-psykologisk perspektiv.

Rockmusik som en rebelsk musikgenre er den aktivitet, der danner omdrejningspunkt for Lars Tuastads artikel *Paradoks som mulighedskapande ressurs i krimonalomsorga*. Artiklen præsenterer forfatterens forskning og musikterapeutiske deltagelse i fangers arbejde med og kamp for at skabe ny identitet gennem blandt andet musikalske aktiviteter i et rockband. Musikkens potentialer for oplevelse og erfaring og den rebelske rockmusik som en fælleskabende aktivitet og samtidig som en rebelsk genre, der er anerkendt som legitim kulturdeltagelse, udfoldes som en særlig form for betydningsfuld res-

source i artiklen. Paradoksale veje til nye former for frihed, identitet og selvansvarlig social integration bliver til gennem forskellige erfaringer, der beskrives i artiklen. Det er erfaringer med musikalsk sus som alternativ til alkoholrus og erfaringer med at handle på ny ved at *undlade* at handle (voldeligt som tidligere). Band-medlemmerne forstår deres nye muligheder som resultat af, at de selv har handlet aktivt – det er ikke eksperter eller selvhjælpsgruppeaktiviteter, der har hjulpet dem. Også denne forståelse er paradoksal, fordi nogle professionelle betragter fangernes deltagelse i bandet som en form for selvhjælpsaktivitet. Forfatteren finder det væsentligt, at det er fangernes reelle musikaktivitet i fællesskab, der har skabt deres nye livsmuligheder.

Derpå følger to artikler om undersøgelser af exit-processer fra bandemiljøer, den ene med fokus på mentorers arbejde med at motivere og understøtte exit-muligheder og den anden med fokus på oplevelser af exit-programmer og nye livsmuligheder fra et tidligere bandemedlems perspektiv.

I artiklen *When good intentions are not enough – A successful mentor-mentee relation requires a deliberated practice* præsenterer Tina Wilchen Christensen resultater af en undersøgelse af det svenske EXIT-programs arbejde med at lade mentorer, der er tidligere medlemmer af ekstreme højreradikale bander, arbejde med unge bandedeltagere for at støtte deres muligheder for at forlade bandemiljøet. I artiklen introduceres teorier om, hvordan bandedeltagelse både tilbyder identitet og social forankring til udsatte unge og samtidig udvikler ensidige forståelser af samfundet og af de udsatte unges egne livsmuligheder, hvilket afholder de unge fra at få erfaringer med deltagelse i det almindelige samfundsliv. I artiklen beskrives mentorers overvejelser over deres samspil med og vejledning af potentielle exit-unge. Gennem artiklens neo-Vygotsky-baserede analyser fremhæves det, hvordan mentorerne anvender deres erfaringer fra bandedeltagelse som reflekterede grundlag for deres vurderinger, samspil og evalueringer af det udfordrende og vanskelige arbejde med at åbne exit-muligheder for unge bandemedlemmer.

I den følgende artikel: *Fra Rocker til Akademiker* rettes fokus mod bandede-exit-processer, som de opleves af en af de tidligere bandedeltagere, der har taget imod politiets tilbud om et 'bandede-exit-program' i Danmark. Artiklen er skrevet i samarbejde mellem Line Lerche Mørck og den tidligere bandedeltager, der som beskyttelse skriver under pseudonymet 'Peter Hansen'. I artiklen beskriver forfatterne, hvordan 'Peters' deltagelse i exit-programmet både tilbyder nye muligheder og samtidig indgår i et system, der virker tungt og med meget begrænsede muligheder, for at 'Peter' selvstændigt kan orientere sig mod nye livsmuligheder. I artiklen beskrives flere meget udfordrende situationer, hvor exit-processen kræver 'Peters' konstante refleksion over sine forholdemåder og sin identitetsoplevelse. Analyserne er baseret på kritisk psykologi og poststrukturalisme, og de fremhæver, hvordan 'Peters' forestillinger og håb om nye livsmuligheder gennem hans deltagelse i forskningssamarbejde med Line fungerer som socialt støttepunkt for hans orientering og selvforståelse i en række belastende situationer.

Den afsluttende artikel om temaet har titlen: *Kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner – socialpsykologiske refleksioner om et randzonefelt*. Her diskuterer Anne Maj Nielsen og Charlotte Mathiassen, hvordan nogle væsentlige diskurser om det fælles felt, der belyses gennem forskning i kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner, gennem tiden svarer til udviklingen af socialpsykologiske diskurser i forhold til den sociale integrations problem. Diskussionen er inspireret af Durkheims perspektiv på samfund, arbejdsdeling, socialisering og tilblivelse af både personlige identiteter, kompetencer, kriminalitet og videnskabelige discipliner og af Andersen og Mørchs analyse af socialpsykologiens diskurser. Diskussionen munder ud i begrebet om regelrandzoner som karakteristik af det fælles genstandsfelt for forskning i kriminalitet, resocialisering og totalinstitutioner. Afslutningsvis rejses spørgsmålet om, hvorvidt der er særlige urørighedszoner i den kritiske forskning i dette felt, som kan belyses ved at betragte feltet som regelrandzoner og forskningen i dette felt som udsat for nogle karakteristiske virkninger af at finde sted i netop en regelrandzone.

Under strengen og dermed uden for temaet er artiklen *Fysisk aktivitet og social deltagelse: Kvalitativt feltstudie blandt unge i en dansk syvende klasse* af Pia Wichmann Henriksen, Bjørn E. Holstein, Malene Kubstrup Nelausen og Liselotte Ingholt. Her præsenteres en undersøgelse af, hvordan elever i 7. klasse opfatter fysisk aktivitet, hvilke motiver de har for at være fysisk aktive, og hvordan forskellige sociale relationer og deltagelsesmuligheder har betydning for deres fysiske aktivitet. I undersøgelsen anvendes kritisk psykologi med særligt fokus på deltagelse i sociale praksisfællesskaber til analyse af elevernes udsagn fra interview og deres handlinger observeret gennem feltstudiet. Undersøgelsen udfordrer nogle fremherskende forståelser af forhold mellem fysisk miljø, fysisk aktivitet og venskaber og køn.

Artiklerne i temanummeret behandler temaet meget forskelligt, og samtidig er forskningen også karakteriseret ved nogle fællestræk: Overordnet er bidragene prægede af socialpsykologiske og sociologiske teorier. De anvendte psykologiske teorier omfatter virksomhedsteori, kritisk psykologi, diskursteorier, narrativ teori, affektivitetsteori samt eksistentiel og selv-psykologisk teori, de to sidstnævnte anvendes sammentænkt med sociologi og virksomhedsteori. Også etnografi, antropologi og musikteori indgår i den forskning, der præsenteres i dette temanummer. De forskellige fagperspektiver og teorier anvendes analytisk til at vise og forklare, hvordan særlige system-forhold fungerer og skaber særlige muligheder og betingelser for menneskers tilblivelse som deltagere og/eller klienter i det aktuelle system.

I den indledende teorianalyse af dispositiver om 'disciplin', 'sikkerhed' og 'ledelsesrationalitet' belyses disse dispositiver som grundlæggende i det samlede samfundsmæssige system for, hvordan der udvikles særlige delsystemer til regulering af personer, der ikke subjektiverer sig passende i forhold til de fremherskende sociale diskurser (se Hamres artikel). I andre af artiklerne er fokus rettet mod analyser af processer i 'fængslet' som et sy-

stem, der kontrollerer, tvinger, straffer, dømmer, bevæger og tilbyder både fanger og forskere forskellige muligheder, herunder også grænser, der kan producere såvel tilstræbt som ikke-intenderet afmagt (se fx artiklerne af Fransson & Brottveit, Fredwall, Gaborit & Jefferson, Hammerlin, Mathiassen). Der er ligeledes fokus på processer i analyserne af veje ind i og ud af sociale grupperinger som bander og potentielle nye fællesskaber, der som systemer med regler, straffe, ros og forhandlinger regulerer, positionerer, truer og hædrer deltagere ud fra særlige værdier og mål (se artiklerne af Berliner, Christensen, Fredwall, Mørch og 'Hansen', Nielsen & Mathiassen).

Samtidig med den gennemgående analytiske interesse i at synliggøre sociale systemers, diskursers og positioneringsmuligheders grundlæggende organiseringer af særlige muligheder for deltagelse og tilblivelse for aktørerne i systemet ses der også bestræbelser på at analysere, hvordan den enkelte person gennem sine forhandlinger af muligheder, engagementer, emotioner, værdier og mål aktivt indgår som medskaber og potentielt forandrende forhandlingsaktør i systemet (se fx fængselsbetjentenes forskellige narrativer og relationstilgange hos Fredwall, exit-medarbejderens overvejelser om sine samspil med potentielle 'exit'ere hos Christensen og Berliners analyse af unge kriminelles deltagelse i værdsatte praksisser i lokalsamfund).

Desuden retter flere af forskningsprojekterne også fokus på eksistentielle forhold: tab af håb og livsmod (Hammerlin), af selvforvaltning og selvorientering (Mathiassen), af oplevelsen af sammenhæng og sammenbrud af realiteten (Mørck og Hansen) og af oplevelser af livsmod og håb forbundet med at blive til en socialt genkendelig og forståelig person (Tuastad).

Artiklerne skriver sig ind i en overordnet kritisk forskningstradition, hvor de undersøgte fænomener betragtes som forhold, der viser sig på særlige måder i den aktuelle historiske og sociokulturelle situation. Det vil sige, at de ikke nødvendigvis må/skal være på netop den aktuelle måde, men kunne være anderledes. De værdier, der er forbundet med fx et straffe-orienteret doms- og fængselssystem, kan altså potentielt være anderledes. De kritiske perspektiver viser sig i analyserne af, hvordan systemer som fx 'rådsmøder' (Fransson & Brottveit), 'opdragelse i fængslet' (Fredwall) eller 'forskning i fængsler' (Gaborit & Jefferson) giver meget begrænsede muligheder for deltagerne og kan opleves som uretfærdige, tvingende eller nedbrydende. Analyserne giver informerende blikke ind i de undersøgte institutionssystemer. Det implicitte kritiske perspektiv, som en stor del af artiklerne trods forskellige teoritilgange deler, rejser nogle spørgsmål, som diskuteres i den afsluttende artikel om karakteristiske træk i temanummerets forskningsfelt og karakteristiske diskurser i forskningen gennem tiden (Nielsen og Mathiassen).

Med dette temanummer belyses feltets aktuelle status og mangfoldighed i Danmark (Skandinavien) med både fællestræk og diversitet – fortsat et felt med nye potentialer, der ikke er blevet mindre væsentlige efter de seneste politiske diskussioner om bl.a. veje til radikaliserings og deltagelse i radikaliserede miljøer i Danmark og Skandinavien.